

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

Instytut Pamięci Narodu w Bratysławie

ORCID: 0000-0003-2821-3262

BISKUP PAVOL HNILICA W OCZACH PAŃSTWOWEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA (ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI)*

WSTĘP

Potajemnie konsekrowany bp Pavol Hnilica¹, jako znacząca postać historii Kościoła w drugiej połowie XX w. od czasu nielegalnej ucieczki przez żelazną kurtynę pod koniec 1951 r. do upadku reżimu komunistycznego w Czechosłowacji w 1989 r., był pod systematycznym nadzorem czechosłowackich komunistycznych organów bezpieczeństwa. Państwowa Służba Bezpieczeństwa (Štátna bezpečnosť – ŠtB) szczegółowo obserwowała działalność biskupa w Rzymie i w Watykanie, gdzie zajmował ważną pozycję w środowisku kurii rzymskiej, jak również wśród słowackiej emigracji katolickiej. Zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych utrzymywał bliskie relacje z papieżami Pawłem VI i Janem Pawłem II. W tym okresie miał również wpływ na podstawowe założenia wschodniej poli-

* Artykuł pierwotnie opublikowany w czasopiśmie „Pamäť národa” 2019, nr 2, s. 3–20. Niniejszy tekst stanowi zaktualizowaną i uzupełnioną wersję.

¹ Pavol Mária Hnilica SJ (30 III 1921 – 8 X 2006, Nové Hradce), biskup „Kościoła milczenia”, założyciel stowarzyszenia Pro Fratribus. Studiował w Kłáštorze pod Znievom, gdzie 12 VIII 1941 r. wstąpił do zakonu jezuitów, nowicjat odbył w Ružomberku. W latach 1945–1948 studiował filozofię w Brnie i w Děčinie, w 1948 r. zaczął studia teologiczne w Trnawie, jednak zostały one przerwane 14 IV 1950 r. przez brutalną interwencję ze strony reżimu komunistycznego, znaną pod nazwą akcja „K”. Po rozwiązaniu zakonów męskich najpierw został deportowany do Jasova, a następnie do Podolinca i Pezinku. 29 IX 1950 r. rożniawski bp Róbert Pobožný potajemnie wyświęcił go na księdza, a 2 I 1951 r. potajemnie konsekrował go na biskupa. 3 XII 1951 r. Hnilica wyemigrował do Austrii, w Innsbrucku kontynuował studia teologiczne. We wrześniu 1952 r. wyjechał do Rzymu, gdzie studiował na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. W latach 1957–1959 odbył trzecią probację w niemieckim Münsterze. W trakcie II Soboru Watykańskiego najpierw był doradcą; po tym jak 17 V 1964 r. papież Paweł VI mianował go biskupem tytularnym, występował już jako ojciec soborowy. W latach 1968–1969 organizował pielgrzymki Słowaków z CSRS do Rzymu, miał znaczący udział w przygotowaniach 1100. rocznicy śmierci św. Cyryla. W 1969 r. założył stowarzyszenie Pro Fratribus. 24 III 1984 r. jako turysta w Świątyni Zaśnięcia Bogurodzicy na Kremlu potajemnie odprawił mszę św., podczas której zgodnie z objawieniami fatimskimi powierzył Rosję Maryi Pannie. W grudniu 1989 r. po 38 latach emigracji wrócił na Słowację.

tyki Watykanu. Do śledzenia biskupa i jego najbliższej rodziny od końca lat pięćdziesiątych oddelegowano ok. dwudziestu tajnych współpracowników ŠtB, którzy na podstawie bezpośrednich kontaktów albo pozyskanych pośrednio informacji przekazywali raporty na jego temat. Dowód na to, że organy czechosłowackiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych mocno interesowały się działalnością biskupa, stanowi również informacja, że głównateczka prowadzona na jego osobę w latach 1964–1973 znajdowała się w tzw. Instytucie Badawczym MSW w Pradze, który bezpośrednio podlegał ministrowi spraw wewnętrznych.

Celem niniejszego studium jest analiza, na podstawie dostępnych materiałów ŠtB, zainteresowania reżimu osobą bp. Hnilicy, który w latach 1951–1989 nieprzerwanie żył na uchodźstwie i nie wolno mu było podróżować do Czechosłowacji, usystematyzowanie wiedzy, którą ŠtB zebrało na jego temat i na tym konkretnym przykładzie wykazanie radykalnie wrogiego nastawienia reżimu wobec bp. Hnilicy, słowackiej emigracji jako takiej i wreszcie wobec samego Kościoła rzymskokatolickiego.

BISKUP HNILICA I ŠTÁTNA BEZPEČNOSŤ W LATACH PIĘĆDZIESIĄTYCH

Pierwszą teczką ŠtB, założoną w maju 1959 r. na bp. Hnilicę, była tzw. teczka agenturalno-operacyjna o charakterze kontrwywiadowczym², w siedzibie oddziału powiatowego MSW w Krupinie. Powód, wedle argumentacji ŠtB, stanowiła nielegalna ucieczka bp. Hnilicy za granicę na początku grudnia 1951 r., przy czym ŠtB sfabrykowała podejrzenie o jego powiązaniu z zachodnimi służbami wywiadowczymi, działającymi przeciwko Czechosłowacji³. Bezpośrednio po dramatycznej ucieczce biskupa za żelazną kurtynę, do Austrii, wszczęto dochodzenie, które w 1959 r. zostało w związku z założeniem te czki agenturalno-operacyjnej wznowione, przy czym w przypadku schwytania, biskup miał zostać osadzony w więzieniu Zarządu Wojewódzkiego MSW w Bańskiej Bystrzycy. Dochodzenie przerwano w 1961 r.⁴

Po ucieczce biskupa do całej rodziny w Uňatínie został oddelegowany tajny współpracownik ŠtB, który przechwytywał i kontrolował pocztę⁵. Korespondencja, która przychodziła na adres rodziców biskupa – Jána i Kataríny Hnilicovej – oraz rodzeństwa, była sprawdzana i odpowiednio wykorzystywana. W związku z ucieczką Hnilicy organ MSW

² Teczki agenturalne były prowadzone na agentów ŠtB, te czki operacyjne na osoby, które popełniły przestępstwo. Na biskupa została założona również teczka agenturalno-śledcza pod nr. 899, zdeponowana decyzją naczelnika Zarządu Wojewódzkiego MSW 26 IX 1961 r. w archiwum.

³ Archiv Ústavu pamäti národa [Archiwum Instytutu Pamięci Narodu w Bratysławie] (dalej: AÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Zväzky kontrarozviedneho rozpracovania, [Zarząd Wojewódzki Korpusu Bezpieczeństwa Narodowego Zarząd Służby Bezpieczeństwa Bańska Bystrzyca, teczka rozpracowania kontrwywiadowczego] (dalej: KS ZNB S ŠtB Bańska Bystrzyca, BB-KR), a.č. 31 519, Decyzja o założeniu te czki agenturalno-operacyjnej na Pavla Hnilicę. Teczka agenturalno-śledcza figurowała pod nr. 899 na podstawie decyzji naczelnika Zarządu Wojewódzkiego MSW (dalej: KS MV); teczka została zdeponowana 26 IX 1961 w archiwum KS MV).

⁴ AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a.č. 31 519, Decyzja – wniosek w sprawie dochodzenia, 11.05.1959.

⁵ *Ibidem*, Oddział ŠtB Krupina KS MV Bańska Bystrzyca, Hnilica, Ján a Katarina – rozpracowanie i raportowanie agenturalne, 13.12.1951.

w Krupinie przeprowadził kilka przesłuchań, ale zachowały się tylko zapisy z listopada 1956 r., czyli pięć lat po ucieczce. Przesłuchiwanymi byli: ojciec Ján Hnilica, matka Katarína Hnilicová i dwie siostry: Anna i Angela. Z przesłuchań jasno wynika, że najbliżsi krewni posiadali bardzo mało informacji o planowanej ucieczce i były one przekazywane przez Štefana Hnilicę, jezuitę, który w 1951 r. bezpośrednio kontaktował się z bratem Pavlem. Štefan Hnilica miał poinformować rodziców, że jego brat jest w niebezpieczeństwie i że szuka go bezpieka, jednak prawdopodobnie nie zdradził szczegółów planowanej ucieczki. Ojciec Ján Hnilica miał nawet słuchać transmisji Radia Wolna Europa, które przekazywało wiadomości świeżych emigrantów skierowane do krewnych w Czechosłowacji. Z przesłuchań wynika, że ani rodzice, ani siostry biskupa nie mieli pojęcia, gdzie ten się znajduje, i nie otrzymywali od niego żadnych informacji w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych⁶. Bardziej regularna korespondencja biskupa z rodziną rozpoczęła się dopiero w drugiej połowie tej dekady. Z Rzymu docierały listy na adres Agnesy Očovskej, szwagierki Kataríny Hnilicovej, która mieszkała w domu Hnilicóv, a zwrótnie wysyłali listy do Rzymu na adres Georga Vargi, syna siostry Agnesy Očovskej, która żyła w Stanach Zjednoczonych. Listy, jak również ubrania i pieniądze, bp Hnilica przysyłał także swojemu bratu Štefanowi, który mieszkał w Pradze; rzeczy te były przekazywane przez obywatela Włoch – prawdopodobnie Guida Mirtiego⁷. Biskup Hnilica zaczął regularnie kontaktować się telefonicznie z krewnymi w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych, przy czym ŠtB wszystkie kontakty z rodziną szczegółowo monitorowała.

BISKUP HNILICA W SPRAWIE „TURISTA”

Trzydziestego grudnia 1964 r. założono w Wydziale Powiatowym MSW w Zvoleniu teczkę obserwacyjną pod kryptonimem „Turista”⁸. Wedle decyzji Zarządu Wojewódzkiego chodziło o wznowienie starszejteczki obserwacyjnej⁹. Powodem wznowienia – według argumentacji ŠtB – były liczne podróże zagraniczne biskupa, podczas których rzekomo miał zwracać się do turystów z Czechosłowacji, aby pozyskiwać różne kontakty i przysyłać pozdrowienia rodzinom ze środowiska słowackiej emigracji. W oczach ŠtB istniało podejrzenie, że biskup mógłby te kontakty „wykorzystywać do działalności antypaństwowej przeciwko CSRS”¹⁰. Na podstawie zachowanych raportów agenturalnych, zawartych w tej teczce, wiadomo, że do rodziny Hnilicóv w Uňatínie i Krupinie zostało oddelegowanych co najmniej dwóch agentów, którzy regularnie dostarczali raporty o wszystkich kontaktach rodziny z biskupem do Wydziału Powiatowego MSW w Zvoleniu. Chodziło o agen-

⁶ Jego matka Katarína Hnilicová nawet twierdziła, że syn od 1941 r., gdy wstąpił do zakonu jezuitów, nie odwiedził rodzinnego domu. Zrobił to dopiero prawie po dziesięciu latach, gdy zakony zostały siłą zlikwidowane (*ibidem*, Protokół z przesłuchania Jána Hnilicy, Kataríny Hnilicovej, Anny Pohorelcovej z domu Hnilicovej, Angeli Krajčovej z domu Hnilicovej, 30.11.1956).

⁷ *Ibidem*, Hnilica Pavel, były jezuita, śledztwo, 4.02.1963; Agnes Očovská; Katarína Hnilicová, 5.03.1963.

⁸ Teczka została zakończona 18.04.1966.

⁹ AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a. č. 31 519, Decyzja o wznowieniuteczki obserwacyjnej na Pavla Hnilicę, 31.12.1964.

¹⁰ *Ibidem*, s. 2.

ta Pavla Fabiana kryptonim „Aladár”, urzędnika w Powiatowej Administracji Łączności w Krupinie. Były teolog, który według opinii kadr ŠtB, choć nigdy niezaangażowany politycznie, w kwietniu 1957 r. został zwerbowany na podstawie „pobudek patriotycznych, co sprawdza się we współpracy i można oceniać go jako bardzo dobrego współpracownika”¹¹. W raporcie dalej stwierdzono: „Ponieważ rozpoczął naukę w seminarium, ma stosunkowo spore zaufanie wśród mas ludowych, jak również duchowieństwa rzymskokatolickiego”. Był łasy na pieniądze, które z ochotą miał przyjmować od organu nadzorującego¹².

Kolejny agent, który poruszał się w pobliżu rodziny Hnilicy, to rzymskokatolicki ksiądz, proboszcz w gminie Sebechleby, Jozef Páleník, zarejestrowany pod kryptonimem „Valaštan”¹³. Pod koniec sierpnia 1964 r. odwiedził on klasztor Zgromadzenia Braci Poczieszczyeli z Getsemani w Wiedniu, gdzie pozyskał kontakty ze słowackimi księżmi działającymi na emigracji. Spotkał się ze znanym słowackim księdzem na emigracji ze Zgromadzenia Braci Poczieszczyeli Xavierem Číkiem, który w 1951 r. razem z Antonem Botekiem założył Słowacką Centralę Katolicką w Rzymie i zaczął wydawać czasopismo emigracyjne „Hlasy z Ríma”. Według służb wywiadu ks. Čík, który nie miał pojęcia o prawdziwej tożsamości Páleníka, zaproponował mu, aby wysyłał za granicę wiadomości o Kościele katolickim na Słowacji. Agent „Valaštan” przeprowadził rozmowę także z Františkem Revesem, który od 1960 r. działał jako kapłan w słowackiej misji katolickiej w Paryżu (wcześniej w Wiedniu) i podobnie starał się przekonać Páleníka, aby wysyłał im wiadomości na temat Kościoła katolickiego¹⁴.

¹¹ AÚPN, KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, teczka agenturalna (dalej: BB-A), a.č. 9 153, Charakterystyka agenta „Aladár”, 10.10.1961. Teczka osobowa agenta „Aladár” była prowadzona pod nr 1644. *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Jozef Páleník (ur. 16 IX 1923, Starý Tekov) pochodził z rodziny rolniczej, która pozytywnie odnosiła się do Republiki Słowackiej (1939–1945); jego ojciec był aktywnym członkiem HSL (Słowacka Partia Ludowa) i HG (Gwardia Hlinki). Po 1945 r. wstąpił do Partii Demokratycznej, ponieważ był przekonany, że partia może uchronić przed nacjonalizacją ziemi. W latach pięćdziesiątych był księdzem w gminach Nová Ves nad Žitavou i w Slepčanach, rzekomo według raportu ŠtB „podburzał” wiernych przeciwko organom państwa i domagał się pozwolenia na budowę nowego budynku parafii. Występował także przeciwko przymusowej kolektywizacji i był wśród wiernych ceniony. W 1956 r. został zarządcą parafii w gminie Vysoká w powiecie Bańska Szczawnica. Właśnie gdy był na tym stanowisku, doszło wiosną 1957 r. do jego zwerbowania, gdyż ostatnie informacje, które ŠtB o nim posiadało z końcówki 1956 r., potwierdzały jego „pozytywny stosunek do systemu ludowodemokratycznego” i stosunkowo zdystansowany stosunek do religii (np. nie przekonywał rodziców, aby wysyłali swoje dzieci na lekcje religii, i uczył je pozytywnego stosunku do państwa socjalistycznego). W każdym razie ŠtB musiała być wystarczająco przekonana o jego „jakości”, przy werbunku nie został wykorzystany żaden kompromitujący materiał. Sam proces pozyskania do współpracy (w żargonie ŠtB tzw. verbovka) przebiegał 14 V 1957 r. w Oddziale Powiatowym MSW w Bańskiej Szczawnicy w obecności ppor. Štefana Udvardy. Głównym zadaniem Páleníka miało być donoszenie na „reakcyjnych” księży rzymskokatolickich w jego bezpośrednim otoczeniu. Agent winien dostarczać informacje również w związku z tajnymi członkami klasztorów i zakonów oraz ich kontaktami z emigracją katolicką. (Na temat śledzenia rodziny Hnilicóv w raporcie o tzw. verbovce nie ma żadnej wzmianki). W pisemnej deklaracji nowego agenta o kryptonimie „Valaštan”, który wybrał sam, zobowiązał się: „będę współpracował z organami MSW przy odkrywaniu osób, które w jakikolwiek sposób próbowałyby naruszać spokojną budowę socjalizmu”. Teczka agenta pod nr. 1656 została założona w dniu podpisania współpracy, czyli 14 V 1957 r. Współpraca agenta z organami MSW zakończyła się we wrześniu 1968 r. z powodu dekonspiracji, tj. odkrycia jego współpracy z ŠtB w środowisku duchowieństwa katolickiego (zob. *ibidem*, a.č. 90 750).

¹⁴ *Ibidem*, Raport agenturalny, współpracownik „Valaštan”, szczegółowy raport o jego wyjeździe do Austrii, 27.10.1964, s. 4–12. (Raport został napisany przez kpt. Bystrińskiego i npor. Širanca w związku z wykorzystaniem agenta „Valaštana”).

Dalej z informacji „Valaštana” wynika, że w miesiącach zimowych w 1965 r. odwiedził Katarínę Hnilicovą w Uňatínie administrator apostolski w Trnawie Eduard Nécsey i przyniósł jej paczki od syna z Rzymu. Nécsey zaprosił też do swojej rezydencji w Nitrze Jána Hnilicę, aby oddać mu przesyłki z Rzymu¹⁵. Biskupi Ambróz Lazík i Nécsey podczas posiedzenia II Soboru Watykańskiego w latach 1963–1965 podróżowali do Rzymu i spotykali się z biskupem na uchodźstwie. Pośrednikiem w przekazywaniu paczek i listów między synem i matką był także kanonik parafii Najświętszej Trójcy w Bratysławie Štefan Zárečsky, gorliwy organizator proreżimowego Pokojowego Ruchu Duchowieństwa Katolickiego (MHKD) i tajny współpracownik ŠtB¹⁶. Agent „Aladár” dostarczał ŠtB informacje o rozmowach telefonicznych matki z synem, które najczęściej prowadzono w urzędzie pocztowym w Krupinie. Te rozmowy dotyczyły spraw rodzinnych lub załatwienia leków. Podczas rozmowy telefonicznej pod koniec stycznia 1966 r. bp Hnilica miał nawet oznajmić matce, że w miesiącach wiosennych wybiera się do Czechosłowacji jako turysta¹⁷. Jednak ta podróż nie doszła do skutku.

Agent „Valaštan” spotkał się z Kataríną Hnilicovą także na początku 1968 r., po jej powrocie z czteromiesięcznego pobytu we Włoszech i w Ziemi Świętej, dokąd wyjechała wraz z synem Pavlem jesienią 1967 r. Ciekawe, że matka biskupa, według zachowanego dokumentu, na spotkaniu z ks. Páleníkiem nie była zbyt rozmowna i nie przekazała mu żadnych istotnych informacji z wyjątkiem wzmianki, że jej syn nie może załatwić dla Páleníka zaproszenia potrzebnego do wyjazdu do Rzymu, ponieważ rzekomo w ten sposób wzbudziłby podejrzenia, że utrzymuje kontakty z księżmi z Czechosłowacji¹⁸. Páleník rzeczywiście pojechał do Rzymu w ramach wycieczki turystycznej zorganizowanej przez biuro podróży Čedok w sierpniu 1968 r., aczkolwiek nie dostał od ŠtB żadnych zadań, ponieważ organy MSW zdecydowały jeszcze przed wyjazdem o archiwizacji jego teczki ze względu na zdemaskowanie¹⁹.

DZIAŁALNOŚĆ BP. HNILICY W AKTACH SPRAWY „METÓD”

Kolejną i jednocześnie najważniejszą sprawą, która powstała w celu inwigilowania bp. Hnilicy, była sprawa obserwacyjna²⁰, kryptonim „Metód”, założona przez VII oddział Wojewódzkiego Zarządu MSW w Bratysławie 1 lutego 1964 r. i zakończona 24 maja 1973 r. Teczka znajduje się w aktach byłego Instytutu Badawczego Federalnego MSW

¹⁵ *Ibidem*, BB-KR, a.č. 31 519, Raport agenturalny, Hnilica, Pavel, zbieg, biskup z Rzymu, informacje, [b.d.].

¹⁶ Archiv bezpečnostních složek [Archiwum Służb Bezpieczeństwa w Pradze] (dalej: ABS), f. Historický fond, sygn. H-530, Akcja „Metód”. Ocena materiałów w sprawie jezuitę Pavla Hnilicy, 4.02.1964.

¹⁷ AÚPN, f. KS ZNB Š ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a.č. 31 519. Hnilica, Pavel, biskup, raport agenta „Aladár”, 30.03.1966.

¹⁸ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”, Hnilicová Katarína, wizyta we Włoszech, 26.02.1968.

¹⁹ AÚPN, KS ZNB Š ŠtB Banská Bystrica, BB-A, a.č. 90 750, Sprawozdanie uzasadniające zdeponowanie teczki współpracownika „Valaštan” reg. č. 1656 do archiwum SEO, 13.07.1968.

²⁰ Teczka obserwacyjna lub ewidencyjna była zakładana na osoby, które MSW podejrzewało, że prowadzą działania antypaństwowe, ale które wymagały sprawdzenia. Teczki te były prowadzone jako czynności wstępne.

w Archiwum Służb Bezpieczeństwa (ABS) w Pradze²¹. Do Instytutu Badawczego przenoszono te zasoby poszczególnych departamentów MSW, które uważano za szczególnie ważne²². Powodem do założenia teczki obserwacyjnej „Metód”, według decyzji odpowiedniego organu Powiatowego Zarządu MSW, była ważna pozycja bp. Hnilicy w Watykanie, jak również to, że podczas obrad II Soboru Watykańskiego nawiązał liczne kontakty z duchownymi rzymskokatolickimi, którzy przybyli tam jako delegaci²³. To obszerna teczka zawierająca informacje o działalności biskupa w latach 1964–1973, przekazane przez ok. piętnastu tajnych współpracowników (czy zaufanych osób) ŠtB, którzy zdobywali je w trakcie bezpośrednich lub pośrednich kontaktów z biskupem. Ich tożsamość jest znana na podstawie ksiąg rejestracyjnych²⁴.

Na podstawie raportów agentów Zárečkiego i Elemíra Fily dobrze udokumentowane są zwłaszcza trzecie i czwarte, ostatnie posiedzenie II Soboru Watykańskiego, w okresie od 14 września do 21 listopada 1964 r. i od 14 września do 7 grudnia 1965 r. W obu posiedzeniach bp Hnilica, po ogłoszeniu przez papieża Pawła VI otrzymania przez niego stopnia biskupa tytularnego, uczestniczył jako ojciec soborowy i w jednym z najbardziej godnych uwagi przemówień 26 września 1965 r. ostro potępił ateizm jako „najpoważniejsze urojenie teraźniejszości”. Reakcja czechosłowackiego reżimu na to nadzwyczajnie ostre antykomunistyczne przemówienie była natychmiastowa i przejawiała się w formie kampanii nienawiści w postaci wielu artykułów napisanych przez działaczy kolaboranckiego Ruchu Pokojowego (Mierového hnutia) księży. Przemówienie stanowiło również jedną z przyczyn przerwania negocjacji między rządem Czechosłowacji i Stolicą Apostolską²⁵.

Z agenturalnych raportów można wydedukować, w jaki różny sposób czołowi przedstawiciele słowackiej emigracji katolickiej w Rzymie, przede wszystkim Jozef Tomko, Štefan Náhalka, Jozef Kútny, Félix Litva i bp Hnilica, podchodzili do ojców soborowych z Czechosłowacji, zwłaszcza do biskupów Nécseya, Lazíka i rožňawskiego biskupa

²¹ Instytut Badawczy MSW (Študijný ústav ministerstva vnútra) powstał jako specjalna grupa badawczo-analityczna w MSW w Pradze na rozkaz ministra spraw wewnętrznych z 1 XI 1963 r. w celu przygotowania dokumentacji, opinii i koncepcji długookresowych na potrzeby ministra (zob. *Študijný ústav MV. Katalog k archívniému fondu*, Praha 1973, s. 1–2).

²² J. Frolík, *Osud fondů Študijního ústavu MV*, „Archivní časopis” 1998, nr 1, s. 1.

²³ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”. Decyzja o założeniu teczki operacyjnej na temat Pavla Hnilicy, 29.01.1964.

²⁴ Chodziło o następujących agentów, informatorów czy kontakty osobowe: „Brat” (agent) – ThDr. Ján Čížik; „Bukový”, „Veterný” (agent) – Štefan Zárečský; „Castel” (informator) – Viktor Hálla; „Delta” (kontakt osobowy) – Imrich Staník; „Dunajský”, „Hradný” (agent) – Elemír Filo; „Homer” (agent) – Štefan Kocian; „Chladný” (agent) – Mikuláš Pažitka; „Ignác” (agent) – Rudolf Slezák-Zárečský; „Juran” (tożsamość nieznana); „Peter” (agent) – František Šatura; „Profesor” (agent) – ThDr. Pavol Beňuška; „Ružena” (informator) – Mária Kolesíková; „Stano” (kontakt osobowy) – Anton Vančo; „Ondrej” (agent) – Dušan Ondrejkovič; „Vít” (agent) – Vincent Mihalovič.

²⁵ Zob. E. Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky 1962–1989*, Bratislava 2017, s. 99–102. Przemówienie bp. Hnilicy jest opublikowane w: J.M. Rydlo, *Vatikánska „Ostpolitik” sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia v súradniciach postoja 2. vatikánskeho koncilu ku komunizmu* [w:] *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*, red. J.M. Rydlo, Bratislava 2008, s. 682–684. Biskup powiedział: „Ateizm jest najpoważniejszym urojeniem dzisiejszych czasów a najcięższą chorobą ludzkości, ponieważ radykalnie przeciwstawiają się Bogu i wierze w niego...” Trzecie posiedzenie soboru było warte uwagi także ze względu na mianowanie o. Xavera Číka na *peritusa*, uczestnictwo Štefana B. Romana jako laickiego audytora, a od 8 października w soborze uczestniczył również inny słowacki biskup na emigracji, Michal Rusnák (J. Hnilica, *F. Vnuk, Pavol Hnilica – biskup umčanej Cirkvi, 2. časť 1951–1995*, Trnava 1996, s. 75).

Róberta Pobožnego, którzy uczestniczyli w trzecim posiedzeniu soboru (biskupi Lazík i Nécsey brali udział we wszystkich czterech posiedzeniach)²⁶. Do osobistych spotkań dochodziło – inaczej niż w przeszłości – nie w miejscu zakwaterowania biskupów w Pensionato Romano, ale podczas przerw między posiedzeniami, aby uniknąć udziału tych członków czechosłowackiej delegacji, którzy współpracowali z ŠtB. Agent „Hradný” alias Elemír Filo, który „prowadził” bp. Nécseya, wywnioskował, że „emigracja jest bardzo dobrze poinformowana o sytuacji politycznej kościoła w CSRS dzięki osobom, które przyjeżdżają w odwiedziny do krewnych w CSRS i po powrocie są wykorzystywane przez emigrację do tutejszych relacji, jak i od obywateli Czechosłowacji którzy przyjeżdżają na różne wizyty do krajów kapitalistycznych”²⁷. W efekcie tej nowej taktyki słowackiego kościoła emigracyjnego w Rzymie w wizycie w Słowackim Instytucie św. Cyryla i Metodego (Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda – SÚSCM) w Święto Matki Bożej Bolesnej 15 września 1964 r. mogli uczestniczyć wyłącznie słowaccy biskupi bez towarzysztwa tzw. księży patriotów. Reakcją agenta Záreczkiego były groźby i szantaż. Biskupowi Hnilicy powiedział wręcz, że postępowanie emigracji nie jest właściwe i że czechosłowacka delegacja może w każdej chwili opuścić Rzym²⁸. Prawdopodobnie w efekcie tego szantażu Sekretariat Soboru na interwencję bp. Hnilicy ostatecznie pozwolił na udział w posiedzeniach soboru „patriotycznemu” ks. Eduardowi Olivie, litomierzyckiemu wikariuszowi kapitulnemu, który był „podstawiony” przez reżim. Wyjaśnia to również, dlaczego w prywatnej audiencji u papieża Pawła VI 30 października 1964 r. oprócz biskupów powinni uczestniczyć również ich „przewodnicy”, co było – zważywszy na audiencje papieskie dla ojców soborowych z innych krajów, w których z reguły brali udział tylko biskupi – absolutnym wyjątkiem.

W raportach agencji oceniali bp. Hnilicę jako osobę cieszącą się pełnym zaufaniem papieża Pawła VI²⁹, do którego miał bezpośredni dostęp, otrzymał jego prywatny numer telefonu i pozwolenie od niego na noszenie sutanny bez oznaczenia stopnia biskupiego bądź chodzenie po cywilnemu. Według ŠtB bp. Hnilica z zadowoleniem przyjął zawarcie umowy między rządem Czechosłowacji i Stolicą Apostolską, która w przypadku respektowania ówczesnego ustroju państwa w Czechosłowacji umożliwiłaby Kościołowi katolickiemu swobodne działanie. Biskup Hnilica po podpisaniu takiej umowy nawet by się nie sprzeciwiał temu, aby SÚSCM przeszedł pod kontrolę hierarchii słowackiej³⁰. To

²⁶ Wiadomo, że zaproszenia na posiedzenia II Soboru Watykańskiego dostali wszyscy żyjący biskupi katolicy na Słowacji (również ci potajemnie konsekrowani, np. bp. Ján Korec czy Štefan Barnáš), przede wszystkim biskup ze Spisza Ján Vojtaššák, któremu jednak reżim komunistyczny nie pozwolił wyjechać, ponieważ aż do śmierci był przymusowo internowany.

²⁷ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”. Sobór Watykański – raport („Hradný”), 3.12.1964, s. 3.

²⁸ *Ibidem*, Akcja „Metód”. Zapis – raport o pobycie w Rzymie („Veterný”), 27.11.1964, s. 2–3.

²⁹ Kontakty słowackiego biskupa z papieżem Pawłem VI, który poznał raporty Hnilicy na temat prześladowania Kościoła katolickiego na Słowacji z lat pięćdziesiątych jako substytut sekretarza stanu, od początku pontyfikatu były głębokie i intensywne. Świadczy o tym mnóstwo prywatnych audiencji i memorandumów, w których biskup wypowiadał się m.in. o pilnych kwestiach polityki wschodniej Watykanu. W sprawie relacji bp. Hnilicy i papieża Pawła VI zob. E. Hrabovec, *Bischof Pavol Hnilica SJ und der Heilige Stuhl*, „Slovak Studies. Rivista dell’Istituto storico slovacco di Roma” 2019, t. 5, nr 1–2, s. 43–72.

³⁰ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”. Sobór Watykański – raport („Hradný”), 3.12.1964, s. 12–14; *ibidem*, raport, biskup Hnilica, emigrant z Watykanu („Brat”), 23.2.1965. Raport agenta „Brata” alias ThDr. Jána

stwierdzenie jest działaniem typowym dla ŠtB, ponieważ żaden katolicki duchowny na uchodźstwie nie miał wątpliwości, jak wyglądałaby działalność Instytutu pod kontrolą słowackich biskupów i pod ścisłym nadzorem reżimu komunistycznego. Zasadniczo bp Hnilica nie był przeciwny kontaktom Stolicy Apostolskiej z rządami komunistycznymi bloku wschodniego, jednak zawsze podkreślał, że reżimy te nigdy nie zaprzestały walki z religią, mając za podstawowy cel stopniową likwidację Kościoła katolickiego. Sprzeciwiał się jednostronnym ustępstwom ze strony Watykanu bez pożądanego zakończenia walki z religią. W ten sposób rozumiał również potencjalne porozumienie z reżimem czechosłowackim – nie w formie przyjęcia „kosmetycznych ustępstw”, ale tylko pod warunkiem wypuszczenia wszystkich więzionych biskupów, księży, zakonników i sióstr zakonnych, ich całkowitej rehabilitacji i utrzymania wolności wyznania. W innym wypadku, jak podkreślał biskup w memorandach skierowanych do papieża Pawła VI i Sekretariatu Stanu, doszłoby do zlekceważenia cierpień w szeregach „Kościoła milczenia”³¹.

Po wspomnianym soborowym przemówieniu Hnilicy pod koniec września 1965 r. ocena jego osoby przez ŠtB wyraźnie się zmieniła. Biskup z „konstruktywnego” stał się „osobą problematyczną z szeregów emigracji”. Biskup Nécsey przed wyjazdem do Rzymu był poinstruowany, aby nie utrzymywać z nim kontaktu i po przemówieniu Hnilicy biskupi Lazík i Nécsey zostali zmuszeni do złożenia ustnej noty do Sekretariatu Stanu, w której protestowali przeciwko przemówieniu. Inną konsekwencją zmiany oceny bp. Hnilicy było to, że biskup uchodźca nie uczestniczył w ostatniej audiencji soboru papieża Pawła VI na początku grudnia 1965 r., mimo że gdyby nie on, audiencja w ogóle by się nie odbyła³². Ogólnie można stwierdzić, że po wybrzmieniu przemówienia na soborze nastąpił definitywny przełom. Hnilica stał się dla czechosłowackiego reżimu komunistycznego *persona non grata* i w zasadzie takie jego postrzeżenie przetrwało aż do upadku reżimu w 1989 r.

Biskup Hnilica był śledzony przez agentów ŠtB w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych również poza obradami II Soboru Watykańskiego. Do bezpośredniego spotkania Zárečnickiego, który był tajnym współpracownikiem ŠtB, z biskupem doszło w Wiedniu na początku maja 1965 r., a więc w czasie, gdy z inicjatywy papieża Pawła VI powołany został Sekretariat ds. Niewierzących pod kierownictwem abp. kard. Franza Königa, który miał liczne kontakty z biskupami za żelazną kurtyną. Jednym z inicjatorów powołania nowego Sekretariatu był Hnilica, który zwłaszcza w drugiej połowie lat sześćdziesiątych ściśle współpracował z kard. Königiem. Z powodów kościelno-dyplomatycznych Hnilica nie został członkiem nowo powstałego sekretariatu i miał zasadniczo inne wyobrażenia

Čížika napisany w związku z 39. kongresem eucharystycznym w Bombaju w grudniu 1964 r., na którym doszło do osobistej rozmowy między bp. Hnilicą i ThDr. Čížikiem. Biskup Hnilica uczestniczył w kongresie w towarzystwie papieża.

³¹ Bliżej w sprawie stosunku bp. Hnilicy do reżimów komunistycznych i Stolicy Apostolskiej w kontekście polityki wschodniej Watykanu zob. E. Hrabovec, *Pavol Hnilica SJ, l'Europa orientale e la Russia nel contesto dell'Ostpolitik vaticana* [w:] *L'Ostpolitik vaticana, l'Unione Sovietica e la Chiesa Ortodossa Russa (1958–1978)*, red. J. Iclcx, Città del Vaticano 2020.

³² ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód” Sobór Watykański – raport („Dunajský”), 15.12.1965. W sprawie ostatniego posiedzenia II Soboru Watykańskiego zob. J. Hnilica, F. Vnuk, *Pavol Hnilica...*, s. 89–93.

o jego funkcjonowaniu, ponieważ opowiadał się on przeciwko ograniczeniu działalności sekretariatu do dialogu między Kościołem katolickim, czyli wiernymi a ateistami³³.

Do spotkania Hnilicy i Zárečkiego („Bukový”) miało dojść na wyraźną prośbę biskupa. Uchwycona i zinterpretowana przez agenta treść rozmowy wybrzmiewa po części mało wiarygodnie, dlatego wspomnę tylko podstawowe punkty, wokół których się toczyła. Przede wszystkim chodziło o wyjazd arcybiskupa praskiego kard. Josefa Berana na emigrację do Watykanu, w tej kwestii bp. Hnilicę interesowała reakcja wiernych i reżimu. Dalej rozmowa miała dotyczyć tematu nowego Sekretariatu ds. Niewierzących, jego postrzegania w środowisku czechosłowackich rządzących i całościowej reakcji reżimu, przy czym biskup ponoć interesował się konkretnymi propozycjami kanonika Zárečkiego w sprawie działalności sekretariatu³⁴.

Pierwsze dwa lata po zakończeniu II Soboru Watykańskiego, gdy negocjacje między rządem Czechosłowacji i Stolicą Apostolską były przerwane, uważa się za okres, gdy bp Hnilica wraz z księżmi skupionymi wokół SÚSCM był o wiele intensywniej zaangażowany w kwestie polityki wschodniej Watykanu niż kiedykolwiek wcześniej czy później. Ogólna linia emigracji słowackiej, przedłożona w formie memorandum papieżowi Pawłowi VI, zasadniczo odrzucała koncentrowanie wzajemnych negocjacji bilateralnych wyłącznie na kwestii mianowania nowych biskupów na Słowacji, ponieważ nominowanie ich bez równoczesnych gwarancji swobodnego wykonywania jurysdykcji biskupiej w żaden sposób nie rozwiązywało złej sytuacji prześladowanego Kościoła³⁵. Ten okres charakteryzuje się również tym, że dopóki bp Hnilica cieszył się zaufaniem papieża, w Sekretariacie Stanu zaczęło się kształtować mniej przyjazne wobec władz czechosłowackich nastawienie ze strony nuncjusza apostolskiego Agostina Casarolego, sekretarza Kongregacji Nadzwyczajnych Spraw Kościoła, który osobiście prowadził negocjacje między Pragą i Stolicą Apostolską. Hnilica był śledzony przez agentów o pseudonimach „Homer” (Štefan Kocian), „Ondrej” (Dušan Ondrejkovič), „Peter” (František Šatura³⁶) i „Profesor” (ThDr. Pavol Beňuška³⁷). Z raportów agentów wynikało, że biskup ciągle utrzymywał bliskie stosunki z nitrzańskim administratorem apostolskim Nécseyem, współpracował z kard. Königiem, dużo podróżował i sporo czasu spędzał w RFN, gdzie we wrześniu 1966 r. miał wygłosić podczas konferencji w Wiesbaden przemówienie antykomunistyczne, które ŠtB kwalifikowało jako „wywrotowe” i rozważało opublikowanie go w prasie w celu dyskredytowania biskupa³⁸.

³³ Pomysłem Hnilicy na działalność sekretariatu były apostołat wśród ateistów i pomoc katolikom za żelazną kurtyną. Zob. więcej E. Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica...*, s. 112–122.

³⁴ Biskup miał nawet poprosić agenta, aby opracował koncepcję działania nowego sekretariatu (ABS, f. Historický fond, H-530, Sprawa „Metód”. Raport agenturalny. Sprawa „Tomáš” – raport („Bukový”), 12.05.1965, s. 5–7).

³⁵ E. Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica...*, s. 124–125.

³⁶ Były seminarzysta, nauczyciel w liceum i esperantysta, brat jezuitów Vladimíra Šaturu, który działał na emigracji, w 1965 r. został zwerbowany w akcji rozpracowania zakonu jezuitów, a także z powodu częstych podróży zagranicznych, podczas których nawiązywał kontakty m.in. na temat Hnilicy. Zob. więcejteczka agenturalna: AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-A, a. 58 816.

³⁷ Pavol Beňuška (1911–1972) – ksiądz rzymskokatolicki, w latach 1956–1972 odbywał posługę w parafii Bošany.

³⁸ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”. Raport agenturalny nr. 29, Hnilica Pavel – biskup, raport („Homer”), 24.11.1965; *ibidem*, Raport agenturalny nr. 200, Slivka Ján, profesor – styczność z emigracją, informa-

Rok 1968, który stał pod znakiem liberalizacji reżimu komunistycznego, przyniósł nowe wyzwania również dla biskupa. Hnilica, Náhalka i księża katoliccy z SÚSCM zwrócili się do słowackich wiernych w „Odezwie” z 18 kwietnia tego roku, w której przedstawili się jako duchowni pasterze żyjący na emigracji i kochający Słowację. Podnieśli sprawę dążeń księży do odrodzenia życia religijnego w kraju, wsparli ich żądania swobodnego rozwoju życia religijnego, zwłaszcza jeśli chodzi o nominowanie nowych biskupów, powołanie słowackiej prowincji kościelnej i całkowitej wolności religijnej, również dla katolików obrządku wschodniego, swobodnego rozwoju instytucji kościelnych, wolnej prasy katolickiej. Domagali się także całkowitej rehabilitacji i współpracy między księżmi na Słowacji i emigracji³⁹.

W związku z procesem liberalizacji powstało *Dielo koncilovej obnovy* (Ruch Odnowy Soborowej), zalegalizowano Kościół grekokatolicki, wypuszczono katolickich duchownych i świeckich trzymany w więzieniach z powodu wiary, zapewniono większą wolność prasie katolickiej. Na polu naprawy relacji państwa z Kościołem katolickim w rzeczywistości jednak bardzo mało osiągnięto: rygorystyczne antykościelne prawodawstwo z 1949 r. wciąż obowiązywało, mimo że rozwiano współpracujący z reżimem Pokojowy Ruch Kapłański, poszczególni skompromitowani księża, którzy współpracowali z reżimem, w praktyce dalej mogli pracować w parafiach, dekanatach i kuriach biskupich, na generalnego wikarego Nitry został mianowany „patriotyczny” ks. Ján Pászor, a na generalnego wikarego Trnawy – również członek Pokojowego Ruchu Kapłańskiego, ks. Július Gábriš, późniejszy administrator apostolski Trnawy. Dopóki księża i biskupi byli wyświęceni w tajemnicy, to wszystko w środowisku katolickiej emigracji słowackiej krytykowano i w naturalny sposób szukano poprawy niekorzystnego stanu rzeczy.

Również w okresie „praskiej wiosny” nie doszło do rewizji skrajnie wrogiego nastawienia reżimu do bp. Hnilicy. W czerwcu 1968 r. biskupowi nie wolno było uczestniczyć w pogrzebie abp. Nécseya. Na czechosłowackiej granicy w Petrzałce nie została mu udzielona wiza wjazdowa, znajdował się bowiem na tzw. Indeksie osób niepożądanych i nie pomogły nawet interwencje dyplomatyczne wiedeńskiej nuncjatury apostolskiej⁴⁰. Na temat tego bardzo nieprzyjemnego incydentu zachował się raport Zarządu Wojewódzkiego Bezpieczeństwa Narodowego w Bratysławie⁴¹.

W swobodnej atmosferze w pierwszej połowie 1968 r. bp Hnilica odbył kilka rozmów z tajnymi współpracownikami ŠtB w Wiedniu, dokąd z różnych przyczyn często podróżował. Rozmawiał przede wszystkim z agentami o pseudonimach „Homer”, „Bukový”, „Peter” i „Juran”, którego tożsamości do tej pory nie udało się ustalić, ale ewidentnie

cja („Ondrej”), 22.11.1965; *ibidem*, Raport nr. 1 („Peter”), 17.03.1966; *ibidem*, Raport agenturalny, ojciec Litva – informacje („Chladný”), 20.12.1967 r. Zob. też AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, Košice-operatívne zväzky [Koszyce –teczki operacyjne (dalej: KE-OP)], a.č. 10 588, Raport agenturalny z wykorzystania TW „Pavel” z pobytu we Włoszech („Pavel”), 6.10.1967 r.

³⁹ F. Vnuk, *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967–1971)*, Martin 2001, s. 229–232.

⁴⁰ To niezwykle żenujące, wyjątkowo nieprzyjemne i skandaliczne wydarzenie, o którym biskup wspominał z wielkim bólem, zostało ujęte w: J. Hnilica, F. Vnuk, *Pavol Hnilica...*, s. 119–120.

⁴¹ ABS, f. Historický fond, H-530, Akcja „Metód”. Sprawa: biskup Hnilica, Paolo – notatka, 25.06.1968; Notatka z 27.06.1968 r.

chodziło o stryja Viery Šramkovej, żony Jozefa Šramka, redaktora RWE. Spotkania w większości odbyły się na terenie Domu Księży Stephanushaus na Ungarstrasse. Z raportów wynika, że bp Hnilica krytycznie odnosił się do pewnych aspektów działalności duchowieństwa katolickiego i laikatu w swobodnych warunkach „praskiej wiosny”, miał obawy o jedność katolicyzmu na Słowacji, krytykował to, że inicjatorzy Ruchu Odnowy Soborowej wystąpili o zgodę na działalność do władz państwowych (podczas gdy była wewnętrzna sprawa Kościoła katolickiego), domagał się konsekwentnego i bezwarunkowego usunięcia skompromitowanych księży, podkreślał, że wszystkie rezolucje ze Słowacji skierowane do papieża przechodziły przez jego ręce, przy niektórych rezolucjach krytykowano słabe zaangażowanie trnawskiego bp. Lazíka, miał także zastrzeżenia do słabej współpracy z emigracją katolicką. Z raportów wynika, że biskup szukał różnych sposobów powrotu na Słowację. Agenta, z którym się spotykał w Wiedniu, poprosił, aby zorganizował mu spotkanie ze słowackim liderem komunistów Gustávem Husákiem, ówczesnym wicepremierem rządu Czechosłowacji, który zajmował się także kwestiami kościelnymi. Hnilica był przekonany, że Husák ma o nim niewłaściwe informacje. Biskup przypuszczał, że „spotkanie z dr. Husákiem pomogłoby w ogólnej sytuacji w CSRS, ponieważ waż dopóki te kwestie nie są rozwiązane i Kościół nie będzie całkowicie zrehabilitowany, sytuacja się nie polepszy”⁴².

Wraz z nadejściem okresu „normalizacji” w wyniku interwencji wojsk Układu Warszawskiego 21 sierpnia 1968 r. przywrócono politykę reżimu względem Kościoła sprzed 1968 r. W rezultacie Ruch Odnowy Soborowej został zakazany i wydano nowe dyrektywy, które ograniczyły działalność duszpasterską oraz zaostrzyły kontrolę nad zakonami i kongregacjami. Na czele Sekretariatu do Spraw Kościelnych przy czeskim Ministerstwie Kultury stanął okryty złą sławą Karel Hruža, dyrektorem Sekretariatu do Spraw Kościelnych przy Ministerstwie Kultury SRS został dogmatyczny komunista Karol Homola. W sierpniu 1971 r. pod kierownictwem Homoli założony został proreżimowy Ruch Duchowieństwa Katolickiego „Pacem in terriš”. Emigracja katolicka znów stała się celem ostrych ataków ze strony władz czechosłowackich, a bp Hnilica należał do jego największych przeciwników. Chociaż w październiku 1970 r. wznowiono negocjacje między Pragą a Stolicą Apostolską, rząd czechosłowacki nieustannie żądał zlikwidowania słowackiej emigracji katolickiej w Rzymie⁴³.

Według notatek ŠtB Hnilica w 1969 r. intensywnie dążył do powrotu na Słowację albo chociaż do dłuższego pobytu w ojczyźnie. W związku z dążeniami biskupa główny zarząd ŠtB przy MSW SRS opracował ściśle tajny raport, w którym szczegółowo analizowano możliwe skutki przyjazdu Hnilicy na Słowację. W dokumencie działalność biskupa ogólnie została oceniona jako „skrajnie reakcyjna”, a postawa wobec reżimu zdefiniowana jako „radykalna i tendencyjna”. We wniosku skierowanym do zastępcy słowackiego ministra spraw wewnętrznych dalej stwierdzono, że od 1968 r. Hnilica starał się nawiązać kontakty z wysokimi przedstawicielami rządu, chcąc wrócić do

⁴² *Ibidem*, Akcja „Metód”. Raport („Bukový”), Sprawa: Emigracja czechosłowacka – informacje, 1.07.1968, s. 6.

⁴³ W sprawie normalizacji i wznowienia polityki antykościelnej zob. więcej F. Vnuk, *Popustené putá...*, s. 134–209; E. Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica...*, s. 135–151.

Czechosłowacji, i często podkreślał, że pragnie powrotu do ojczyzny, ale nie stawiał warunku pełnienia posługi jako biskup, lecz zgadzał się również na duszpasterstwo w bliżej nieokreślonej parafii na Słowacji⁴⁴. ŠtB zdecydowała się wykorzystać intencje biskupa do celów wywiadowczych, przekonana, że starania o powrót są „motywowane interesami Watykanu i dążeniami do aktywniejszego ingerowania w politykę kościelną w celu zintensyfikowania życia religijnego”⁴⁵.

Ogólnie starania o powrót oceniono jako „politycznie nie do przyjęcia”, ponieważ przybycie Hnilicy na Słowację zaktywizowałyby „niektóre środowiska katolickie radykalnych księży z kręgów katolickich”. Zarazem wywołałyby oburzenie wśród duchownych „aktywnych w Pokojowym Ruchu duchowieństwa katolickiego”. Pierwsza możliwość, która była rozważana, to pozwolenie na odwiedziny krewnych, ale w zamian miało dojść do zwerbowania biskupa w celu pozyskania jak największej ilości aktualnych informacji z otoczenia Stolicy Apostolskiej i słowackiej emigracji zarówno katolickiej, jak i politycznej. Jako jedno z dwóch rozwiązań Zarząd Główny ŠtB zaproponował, aby we współpracy z organami kontrwywiadu ówczesnej Węgierskiej Republiki Ludowej doszło do spotkania z Hnilicą na terytorium Węgier, gdzie biskup zostałby w imieniu ŠtB zwerbowany i na podstawie udzielonych przez niego informacji doszłoby do rozważenia jego możliwej wizyty na Słowacji⁴⁶. Drugim wariantem była możliwość potajemnego przyjazdu biskupa na Słowację przez Węgry, gdzie zostałyby stworzone „odpowiednie warunki do jego zwerbowania”. Hnilica podczas tajnego kilkudniowego pobytu na Słowacji byłby konsekwentnie izolowany, pokazano mu „zdobycze systemu socjalistycznego” i zadawano pytania o tej samej treści co w pierwszej możliwości⁴⁷. Żadna propozycja zwerbowania biskupa nie doszła jednak do skutku, a przynajmniej nie ma informacji na ten temat w teczce „Metód”.

BISKUP HNILICA I ŠTB W OKRESIE NORMALIZACJI

Działania Zarządu Wojewódzkiego Korpusu Bezpieczeństwa Narodowego (ZNB) w Bratysławie, które zostały opracowane przeciwko bp. Hnilicy, polegały przede wszystkim na wytypowaniu i agenturalnym sprawdzeniu osób, które kontaktowały się z biskupem i były chętne do współpracy z ŠtB. Agenci „Peter” i „Stano” (Anton Vančo) dostali za zadanie skontrolowanie, czy biskup regularnie podróżuje na Węgry, i przygotowanie warunków do spotkania⁴⁸. Z bp. Hnilicą agent „Stano” spotkał się pod koniec sierpnia 1971 r. w Rumunii i na Węgrzech. Podczas kilkugodzinnej rozmowy biskup wypytywał o ogólną sytuację społeczną na Słowacji, zadowolenie ludzi z poziomu życia, masowe budownictwo przemysłowe i rolnictwo. Krytykował to, że Słowacja, jeśli chodzi o ruch turystyczny, jest zupełnie nieznaną, czego powód stanowiło m.in. to, że w czechosłowackich ambasadach

⁴⁴ ABS, f. Historický fond, H-530, Sprawa „Metód”. Propozycja kombinacji na kontakt z emigrantem biskupem Pavlem Hnilicą rozpracowywanym w akcji „Metód”, 10.06.1969, s. 3.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 5–6.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 6–8. Albín Senaj nie był tajnym współpracownikiem ŠtB.

⁴⁸ *Ibidem*, Sprawa „Metód”. Działania, 21.04.1970.

nie było niemal żadnych materiałów zachwalających ten kraj. Biskup zwrócił uwagę, że słowacka nauka i kultura są za granicą *terra incognita*, i w związku z antyreligijną kampanią reżimu przeciwko emigracji katolickiej chciał wiedzieć, kto konkretnie stoi za obraźliwymi artykułami w prasie komunistycznej. W dalszej części rozmowa toczyła się wokół rozważanego powrotu biskupa na Słowację, przy czym według raportu agenta Hnilica nie przeciwstawiał się procesowi sądowemu, stawiając warunek, że chodziłoby o sąd obiektywny i sprawiedliwy⁴⁹.

Podczas rozmowy biskup wspominał również o swojej działalności w Światowym Kongresie Słowaków, wypytywał o pozwolenie na budowę kościoła św. Cyryla i Metodego w Bratysławie, zaproponował pozyskanie środków dewizowych na remont seminarium duchownego w tym mieście, badał możliwości wysyłania na zamówienie słowackiej twórczości naukowej i artystycznej za granicę w celach promocyjnych, zaoferował współpracę podczas organizacji stypendiów zagranicznych dla słowackich studentów, a na koniec poprosił o wysłanie do Rzymu wspomnień Husáka o Słowackim Powstaniu Narodowym. Zwrócił się również z prośbą do agenta o zorganizowanie spotkania z trnavskim administratorem apostolskim Gábrišem, z którym planował przedyskutowanie następujących kwestii: prowincja kościelna, kwestie narodowościowe w odniesieniu do praw kościelnych na Słowacji i Węgrzech, budowa kościoła św. Cyryla i Metodego w Bratysławie, remont budynku Cyrylo-Metodiańskiego Wydziału Teologii i seminarium duchownego oraz działalność wydawnicza Stowarzyszenia Świętego Wojciecha⁵⁰. To szerokie spektrum żądań, którymi biskup zasypał agenta, stanowi dowód jego intensywnego interesowania się ogólnym losem Słowacji w warunkach reżimu normalizacji i nieustającego wysiłku wkładanego w poprawę pogarszającej się pozycji Kościoła katolickiego.

W pierwszych latach normalizacji w centrum zainteresowania ŠtB było sukcesywnie rozwijające się stowarzyszenie Hnilicy Pro Fratibus. Idea założenia misyjnego ruchu mariańskiego w duchu objawień fatimskich, mającego na celu poszukiwanie chrześcijańskiego rozwiązania problemu komunistycznego ateizmu przyświecała biskupowi już w 1967 r. Na Wielkanoc 1969 r. wyszedł pierwszy numer początkowo nieregularnie wydawanego biuletynu „Pro Fratibus”, w którym publikowano informacje o sytuacji chrześcijan za żelazną kurtyną i świadectwa prześladowań wiernych. Do 1988 r. biuletyn ukazywał się w sześciu językach w ponadmilionowym nakładzie. Niemieckie wydanie biuletynu pt. „Pro Fratibus – für die Brüder” zaczęło wychodzić w Koblencji na jesieni 1971 r. pod redakcją jezuitę i bliskiego współpracownika bp. Hnilicy Šebastiána Laba, wydanie francuskie zaś w 1970 r. w Paryżu. Choć treść wiadomości publikowanych w biuletynie nie miała charakteru politycznego, prawie każdy nowy numer wywoływał protesty dyplomatyczne Ambasady Czechosłowacji w Rzymie, które Stolica Apostolska musiała brać pod uwagę⁵¹.

W raporcie Zarządu Głównego ŠtB z marca 1971 r. stwierdzono, że „biskup Hnilica w grudniu 1970 r. intensywnie angażował się w akcję Pro Fratibus. Chodzi o akcję roz-

⁴⁹ *Ibidem*, Sprawa „METÓD”. Notatka nr 121/71 („STANO”), 6.09.1971, s. 1–3.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 3–6.

⁵¹ J. Hnilica, F. Vnuk, *Pavol Hnilica...*, s. 138–142.

syłania listów do instytucji i poszczególnych państw kapitalistycznych z prośbą o pomoc finansową dla »cierpiącego« Kościoła katolickiego na Słowacji⁵². Ta działalność miała wywołać rozgoryczenie w kręgach czeskiej emigracji katolickiej w ośrodku Velehrad oraz krytykę ze strony członków emigracji słowackiej, gdzie podobno uważano ją za „nieuczciwą”, ponieważ biskup miał część pozyskanych środków wykorzystywać na własne potrzeby i finansowanie swoich dwóch braci na emigracji – Jána i Štefana⁵³. Nie da się sprawdzić w materiałach ŠtB, na ile prawdziwe są te twierdzenia, chociaż pewne konflikty w szeregach emigracji katolickiej bez wątpienia istniały. Wiadomo, że podobne informacje ŠtB wykorzystywała do rozdmuchiwania sztucznych sporów i różnych kampanii dezinformacyjnych w celu dyskredytacji działalności słowackiej i czeskiej emigracji duchownej. Ruch mariański Pro Fratribus miał czysto duchowne założenia i chociaż bp Hnilica finansował jego działalność za pomocą zbiórek, do żadnego korzystania z wkładów pieniężnych dobrowolnych darczyńców nie dochodziło.

Gdy w październiku 1970 r. zostały wznowione negocjacje Czechosłowacji z Watykanem, słowacka emigracja katolicka ponownie znalazła się pod ostrzałem czechosłowackich delegatów rządowych. Jednym z warunków powołania nowych biskupów na wakujące diecezje w Czechosłowacji stała się kwestia eliminacji emigracji kościelnej⁵⁴. Bezpośrednią konsekwencją twardego nacisku i szantażu Pragi było to, że bliski współpracownik bp. Hnilicy o. Félix Litva, wiceprowincjał słowackich jezuitów, wyjechał do Kanady w 1970 r. i w 1975 r. przestał być wiceprowincjałem. Kolejny rezultat to zastąpienie na stanowisku rektora SÚSCM Náhalki w 1973 r. przez Dominika Hrušovského⁵⁵. Choć bp Hnilica odmówił opuszczenia Rzymu, będąc ciągle pod presją szukał również innych pól do działania i część działalności przeniósł do zachodnioniemieckiej Koblencji. W raporcie z września 1972 r. agent o pseudonimie „Dunajský” (Elemír Filo) napisał, że „obecnie Hnilica razem z jezuitą Šebastiánem Labo przygotowuje przeprowadzkę niektórych jezuitów z Rzymu, jak i z innych państw do Koblencji w RFN, gdzie ma być powołany dom zakonny jezuitów”⁵⁶. Według raportu tajnego współpracownika o pseudonimie „Chladný” (Mikuláš Pažitka), który spotkał się z biskupem w październiku 1972 r. w Rzymie, działalność biskupa miała zostać przeniesiona zarówno do Szwajcarii, jak i do RFN, gdzie powstawały nowe ośrodki słowackiej emigracji. Raport agenta o pseudonimie „Chladný” został oceniony przez naczelnika III oddziału Zarządu Wojewódzkiego ZNB mjr. Kozinę jako prawdziwy i „źródło” wciąż miało za zadanie zdobywać wiedzę na temat działań bp. Hnilicy⁵⁷. W raporcie kontaktu operacyjnego

⁵² ABS, f. Historický fond, H-530, Sprawa „METÓD”. Pavol Hnilica – informacje, 10.03.1971.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ W sprawie negocjacji Czechosłowacji i Watykanu po rozpoczęciu normalizacji w Czechosłowacji zob. więcej E. Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica...*, s. 135–153, 267–275.

⁵⁵ W sprawie wyboru nowego rektora SÚSCM zob. więcej D. Hrušovský, *Roztratených zhromažďovač. Rozprávania o mojom živote*, Bratislava 2018 („Libri historiae slovaciae Memoriae”, t. 6), s. 129–134. Biskup Hrušovský nie pisał we wspomnieniach, że na wybór nowego rektora 14 II 1973 r. miałyby w jakiś sposób wpłynąć postawa Pragi. Odejście Náhalki ze stanowiska rektora SÚSCM stanowiło jedno z żądań czechosłowackiej delegacji rządowej podczas negocjacji ze Stolicą Apostolską.

⁵⁶ ABS, f. Historický fond, H-530, Sprawa „Metód”. Notatka nr 549/72 („Dunajský”), 19.09.1972.

⁵⁷ *Ibidem*, Sprawa „Metód”. Notatka nr 605/72, Hnilica, Pavel – biskup w Rzymie, czołowy przedstawiciel słowackiej emigracji we Włoszech – informacja, 31 października 1972 r.

o pseudonimie „Castel” ze stycznia 1973 r. stwierdzono, że wyjazd z Rzymu, a tym samym zawieszenie jakiejkolwiek działalności bp. Hnilicy na terenie Wiecznego Miasta, miał oświadczyć sekretarz Kongregacji Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych Casaroli. W raporcie kontakt operacyjny, który rzekomo w styczniu 1973 r. spotkał się z biskupem w Rzymie, dalej napisał, że Hnilica zatrzymywał się w Szwajcarii i RFN, a na stałe chciał się osiedlić w słowackim zgromadzeniu jezuitów w Galcie w Kanadzie; rezydencję na Via Monte Santo zaś prowadził jego brat Ján Hnilica⁵⁸.

Zakończenie prowadzenia teczki obserwacyjnej „Metód” i jej późniejsza archiwizacja nastąpiły w kwietniu 1973 r. na podstawie decyzji Zarządu Głównego ŠtB w Bratisławie. W raporcie uzasadniającym stwierdzono, że osoba, na której temat założono teczkę, nadal stoi „na czele słowackiej emigracji kościelnej w Rzymie i współpracuje z emigracją narodową w Monachium, i aktywnie ingeruje w kierownictwo kościoła na Słowacji w negatywnym znaczeniu”, jednocześnie jednak zauważono, że z powodu przeprowadzki biskupa do RFN „obecnie nie da się go aktywnie rozpracować”⁵⁹. W 1980 r., po przestudiowaniu teczki, XII Zarządu ZNB zdecydowano się na pozostawienie jej w „trwałym zasobie”⁶⁰, co oczywiście wyjaśnia, dlaczego nie została zniszczona. ŠtB pozyskiwała wiedzę o bp. Hnilicy w początkowym okresie normalizacji również w ramach akcji „Archáni”, będącej częścią teczki obiektu o pseudonimie „Mesiáš”, której celem było rozpracowanie Kościoła rzymskokatolickiego i kontrola działalności tzw. reakcyjnego duchowieństwa rzymskokatolickiego⁶¹.

PRZEMYT LITERATURY RELIGIJNEJ NA SŁOWACJĘ PRZEZ POLSKĘ W LATACH SIEDEMDZIESIĄTYCH I OSIEMDZIESIĄTYCH

Z drugiej połowy lat siedemdziesiątych informacje o działalności bp. Hnilicy można znaleźć zarówno w materiałach ŠtB, jak i w obszernej tezcze osobowej prowadzonej przez Zarząd Wojewódzki ŠtB w Koszycach na księdza grekokatolickiego Michala Lacka SJ, profesora historii Kościoła w Instytucie Wschodnim Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, który pracował w bezpośrednim otoczeniu Hnilicy i z nim współpracował⁶². Wiedza

⁵⁸ *Ibidem*, Sprawa „Metód”. Notatka nr 31/73. Pavel Hnilica – biskup. Wroga działalność przeciwko CSRS – informacje. Tożsamość kontaktu operacyjnego o pseudonimie „Castel” do tej pory nie jest znana.

⁵⁹ *Ibidem*, Sprawa „Metód”. Raport uzasadniający dotyczący zakończenia prowadzenia teczki obserwacyjnej „Metód”, nr 8864 na temat Hnilica, Pavel, 18.04.1973.

⁶⁰ *Ibidem*, Sprawa „Metód”. Decyzja, 15.02.1980.

⁶¹ Teczka obiektowa „MESIÁŠ”, która miała na celu obserwację konkretnej instytucji lub organizacji, co do której reżim przypuszczał, że prowadzi wrogą działalność, została założona 20 VII 1969, a zakończona 13 XI 1974 r. [AÚPN, KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-A, numer rejestrowy (dalej reg.č.) 10 950]. Treść teczki zawierająca również informacje na temat bp. Hnilicy została zniszczona 8 XII 1989 r., czyli po upadku reżimu. Zachował się jedynie obszerny raport XII Zarządu Federalnego MSW (Federální ministerstvo vnitra) z 22 VIII 1974 r. o działalności biskupów rzymskokatolickich na Słowacji, który potwierdza nasilające się antyreżimowe nastawienie trnawskiego bp. Júliusa Gábriša (zob. też *ibidem*, reg.č. 10 9501).

⁶² Teczka osobowa na Michala Lacka prowadzona od 25 V 1966 i ukończona 28 IV 1982 r. Powodem ukończenia prowadzenia teczki była przedwczesna śmierć o. Lacka 21 III 1982 (AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, KE-OP, a.č. 10 588).

z tej teczki na temat bp. Hnilicy nie jest jednak zbyt rozległa i w zasadzie udowadnia, że biskup w latach siedemdziesiątych intensywnie organizował tajną dystrybucję literatury religijnej na Słowację. Nastawienie słowackiej emigracji katolickiej na zwiększone rozprowadzanie literatury religijnej przez różne tajne kanały, przede wszystkim przez Polskę i Węgry, stanowiło naturalną konsekwencję przywrócenia zakazu importu literatury religijnej przez reżim w okresie normalizacji. ŠtB była o tej działalności informowana i w planie agenturalno-operacyjnym w związku z rozpracowaniem bp. Hnilicy z października 1972 r. stwierdzono, że „słowacka emigracja kościelna za granicą, przede wszystkim zakonnicy jezuitci na czele z biskupem Hnilicą, przystąpiła do nowych form i metod pozyskiwania informacji z CSRS i wysyłanie budzącej zastrzeżenia literatury religijnej”⁶³. Według ustaleń ŠtB bp Hnilica odwiedził w sierpniu 1978 r. Polskę, gdzie spotkał się ze swoimi „kontaktami z CSRS” i za ich pośrednictwem przetransportował „do CSRS budzące zastrzeżenia materiały”⁶⁴.

Pierwotnym impulsem do przemytu literatury religijnej były bez wątpienia relacje Hnilicy z prymasem Polski kard. Stefanem Wyszyńskim i arcybiskupem krakowskim Karolem Wojtyłą, z którymi poznał się podczas obrad II Soboru Watykańskiego w Rzymie i regularnie spotykał się z nimi w Polsce, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych. Obaj polscy duchowni odegrali znaczną rolę podczas potajemnych święceń słowackich kandydatów na księży. Na podstawie osobistego świadectwa polskiego księdza rzymskokatolickiego, a od 1974 r. kapłana w parafii w Głuchołazach, znajdujących się niedaleko granicy ze Słowacją, Stanisława Ługowskiego, ze spotkania młodego kapłana z bp. Hnilicą w 1977 r. powstała idea przewożenia większej ilości literatury religijnej z Polski na Słowację. To miała być jedna z konkretnych form pomocy Kościoła katolickiego w Polsce dla cierpiącego Kościoła na Słowacji⁶⁵. Biskup Hnilica zapoznał się również z założycielem tzw. oazowego Ruchu Światło-Życie, ks. Franciszkiem Blachnickim. Ruch zdobył popularność także na Słowacji, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych. Hnilica w tym okresie kilkakrotnie brał udział w spotkaniach wspomnianego ruchu w polskim Krościenku. Wiadomo, że właśnie uczestnicy spotkań pomagali w przemycie literatury religijnej przez granicę polsko-czechosłowacką.

Jednym z najbezpieczniejszych sposobów dostarczania zakazanej literatury religijnej na Słowację w czasie normalizacji były przesyłki pocztowe na konkretne adresy. Jednak nie zawsze taka przesyłka trafiała bezpośrednio do adresata. Innym, bardzo rozpowszechnionym sposobem przemytu literatury religijnej z Polski było przenoszenie książek w plecakach przez zieloną granicę między górskimi regionami na pograniczu polsko-słowackim (przez Wielką Raczę, Pilsko, Babią Górę, z gminy Chyżne do Trzciany, szlakiem między Grzesiem i Rakoniem, przez Łysą Polanę, Wysoką i Mniszek nad Popradem), czasami również przewożenie samochodami czy nawet wozami konnymi. Dwunastego grudnia 1983 r. w gminie Piwniczna zostali zatrzymani przez polską

⁶³ ABS, f. Historický fond, H-530, Sprawa „Metód”. Plan agenturalno-operacyjnego rozpracowania przypadku „Metód”, 16.10.1972, s. 4.

⁶⁴ AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, KE-OP, a.č.10 588, Raport szyfrowany z 25. 8. 1978; *ibidem*, Raport z 5.09.1978.

⁶⁵ O kontaktach Stanisława Ługowskiego z bp. Hnilicą zob. więcej M. Szczepanowicz, *Kuriéri Božieho slova. Skúsenosť a dar*, Turany 2018, s. 52–53.

straż graniczną w trakcie transportowania literatury religijnej do gminy Mniszek nad Popradem dwaj studenci Branislav Borovský i Tomáš Konc oraz młody robotnik Alojz Gabaj. W późniejszym procesie sądowym skazano ich na 14 i 12 miesięcy bezwarunkowego więzienia, co było przedmiotem zainteresowania światowej opinii publicznej⁶⁶.

Dystrybucją książek religijnych na Słowację kierował także wspomniany już o. Michal Lacko, który współpracował z Hnilicą w Rzymie. Jako profesor historii Kościołów wschodnich często odwiedzał Europę Wschodnią, przy czym podczas wizyt w Polsce w drugiej połowie lat siedemdziesiątych nawiązał kontakt z ks. Stefanem Wawszczakiem z kolegium jezuitów w Krakowie, któremu przesyłał pocztą paczki z książkami religijnymi z Rzymu. W kolegium w Krakowie doszło 22 sierpnia 1980 r. do spotkania o. Lacka z dziewięcioma duchownymi ze wschodniej Słowacji (z których siedmiu było tajnymi współpracownikami ŠtB). Spotkanie to zostało szczegółowo udokumentowane w teczce dotyczącej o. Lacka⁶⁷.

Ostatnim sprawozdaniem z działań ŠtB, w którym ujęto działalność bp. Hnilicy w latach osiemdziesiątych, jest raport agenta o pseudonimie „Profesor” z początku grudnia 1984 r. „Źródło” – jak określano zwykłych tajnych współpracowników ŠtB – w tajnej notatce przekazało informację, którą zdobyło od Pažitki⁶⁸, docenta katedry języków romańskich Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie. Pažitka według notatki spotkał się 18 listopada 1984 r. z bp. Hnilicą i o. Félixem Litwą, który w tym czasie działał w słowackiej redakcji Radia Watykańskiego. Biskup Hnilica podczas rozmowy przy kolacji miał się interesować ogólną sytuacją Kościoła rzymskokatolickiego na Słowacji, działalnością bańskobystrzyckiego bp. Jozefa Feranca, który według niego przysługiwał się państwu bardziej, niż to potrzebne. Chciał wiedzieć, czy pogłoski o połączeniu kościołów katolickiego i prawosławnego są prawdziwe, a także szeroko wypowiedział się w kontekście słowackiej emigracji, że podobno państwo bardziej wspierałoby nitrzańskiego bp. Jána Pásztorą, gdyby lepiej z nim współpracowało. W sprawie kolaboranckiego Ruchu Duchowieństwa Katolickiego „Pacem in terris” wraz z o. Litwą miał zaznaczyć, że po zakazie Jana Pawła II⁶⁹ ta kwestia została zamknięta, co oznaczało brak tolerancji dla jakiegokolwiek zaangażowania duchowieństwa katolickiego na Słowacji w tej proreżimowej organizacji⁷⁰. Pažitka spotkał się z bp. Hnilicą jeszcze raz dwa dni później. Rzekomo biskup miał mu oznajmić, że zamierza ubiegać się o wizę wjazdową do Czechosłowacji, aby móc odwiedzić matkę, a przynajmniej uzyskać

⁶⁶ W sprawie przemytu literatury religijnej przez zieloną granicę polsko-słowacką zob. *ibidem*, s. 52–105.

⁶⁷ AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, reg.č. 6802, a.č. 10588, část zv. 3, Notatka, Lacko, Michal – jezuita z Watykanu, wizyta w PRL i kontakt z duchownymi w CSRS, 9.09.1980; *ibidem*, zapis nr. 12/80, Dnia 22.8.1980 na podstawie zaproszenia emigranta Lacko, Michala, do PRL wyjechało dziewięciu duchownych grekokatolickich z województwa wschodniosłowackiego i spotkali się z nim w klasztorze jezuitów w Krakowie, 4.09.1980 („FELIX”), s. 2 [s. 233].

⁶⁸ Na Mikuláša Pažitku była od 1 XI 1962 r. prowadzona teczka agenturalna pod kryptonimem „CHLADNÝ”, która została zakończona 13 I 1988 r. (*ibidem*, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-A, reg.č. 7 980).

⁶⁹ Dekrét Kongregacji ds. klerykalnych *Quidam episcopi* z 8 III 1982 r. zakazał uczestniczenia księży katolickich w organizacjach mających cele polityczne. Chociaż nie wspomina się tam wprost o ruchu „Pacem in terris”, to brzmienie dekretu nie pozostawiało żadnych wątpliwości, że chodzi o zakaz dotyczący głównie tego proreżimowego silnie eksponowanego ruchu. Oznaczało to również, że w przyszłości kandydaci z tego ruchu na stanowiska biskupie byli nie do przyjęcia dla Stolicy Apostolskiej (B. Blehová, *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*, Wien 2006, s. 107–108).

⁷⁰ AÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-A, reg.č. 7 980. Notatka nr. 11/84: doc. dr. Pažitka Mikuláš – pobyt we Włoszech – raport, 12.12.1984, s. 2.

pozwolenie na jej wyjazd do Rzymu⁷¹. Jednak żaden zamiar nie został zrealizowany. Gdy matka biskupa Katarína Hnilicová zmarła 19 października 1985 r., Jánowi Hnilicy nie pomógł nawet list do prezydenta Husáka ani interwencje dyplomatyczne papieża i rządu Włoch, aby syn Pavol wraz z braćmi mieszkającymi na emigracji mógł uczestniczyć w pogrzebie⁷².

PODSUMOWANIE

Działalność potajemnie konsekrowanego bp. Hnilicy w środowisku słowackiej emigracji w wolnym świecie na rzecz prześladowanego Kościoła katolickiego za żelazną kurtyną, jego wpływowa pozycja w Stolicy Apostolskiej, zwłaszcza podczas pontyfikatu Pawła VI, i nie mniej ważne liczne kontakty na Słowacji poza żelazną kurtyną były przedmiotem dużego zainteresowania czechosłowackiej ŠtB podczas całego okresu totalitaryzmu komunistycznego. Najbardziej wzmożone zainteresowanie aktywnością bp. Hnilicy ŠtB przejawiała w lat sześćdziesiątych, zwłaszcza w związku z II Soborem Watykańskim i bliskimi relacjami biskupa z papieżem Pawłem VI. Aktywność Hnilicy w latach 1964–1973 była bardzo szczegółowo monitorowana przez ŠtB. Dokumenty na ten temat znajdują się w teczce obserwacyjnej o kryptonimie „Metód”, przechowywanej w zbiorach byłego Instytutu Badawczego Federalnego MSW w Archiwum Służb Bezpieczeństwa (ABS) w Pradze. Najmniej informacji dotyczy pierwszej połowy lat pięćdziesiątych, okresu bezpośrednio po nielegalnej ucieczce Hnilicy do Austrii na początku grudnia 1951 r. W raportach ŠtB nie znalazła się żadna reakcja na znaczącą i na swój sposób wyjątkową relację na temat sytuacji religijnej na Słowacji, którą Hnilica opracował na potrzeby Stolicy Apostolskiej i która po 1956 r. ukazała się jako książka w dziewięciu językach. Pierwszą prowadzoną dokumentacją na temat bp. Hnilicy byłateczka śledcza o charakterze kontrwywiadowczym, założona dopiero w 1956 r., co oznacza, że pierwszych pięciu lat na emigracji ŠtB nie udało się udokumentować. Podobny brak informacji można stwierdzić w związku z działalnością biskupa w latach osiemdziesiątych. Z tego czasu istnieją jedynie sporadyczne raporty niektórych tajnych współpracowników ŠtB, którzy działali w środowisku słowackiej emigracji katolickiej, lecz materiały ŠtB z tego okresu nie zostały w całości przebadane. Raportów o dążeniach biskupa, aby konsekrować Rosję wedle objawień fatimskich, a także o jego podróży do Moskwy wiosną 1984 r. do tej pory nie udało się odnaleźć.

Aby dopełnić obrazu stosunku reżimu komunistycznego do bp. Hnilicy, trzeba uzupełnić go o dalsze materiały z archiwów aparatu bezpieczeństwa, a także o materiały pochodzące z Komitetów Centralnych Komunistycznej Partii Czechosłowacji i Komunistycznej Partii Słowacji, praskiego i słowackiego MSW oraz jego poszczególnych organów. Nie mniej ważne źródło informacji uzupełniających całościowy obraz stanowią raporty ambasadorów Czechosłowacji w Rzymie, przechowywane w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Pradze. Są to dezyderaty naukowe, których uwzględnienie bez

⁷¹ *Ibidem*, s. 2.

⁷² Federalne MSW ponownie odrzuciło prośbę o wizę wjazdową (J. Hnilica, F. Vnuk, *Pavol Hnilica...*, s. 249–250).

wątpienia przyczyniłoby się do całościowego opracowania problematyki skrajnie wrogiego nastawienia reżimu komunistycznego w Czechosłowacji wobec niewygodnego biskupa, skazanego na czterdzieści lat życia na emigracji.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiv bezpečnostních složek (Archiwum Służb Bezpieczeństwa)

Archív Ústavu pamäti národa (Archiwum Instytutu Pamięci Narodu w Bratysławie)

Źródła drukowane

Studijný ústav MV. Katalog k archívniému fondu, Praha 1973.

OPRACOWANIA

Blehová B., *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*, Wien 2006.

Frolík J., *Osud fondů Studijního ústavu MV*, „Archivní časopis” 1998, nr 1.

Hnilica J., Vnuk F., *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi, 2. časť 1951–1995*, Trnava 1996.

Hrabovec E., *Bischof Pavol Hnilica SJ und der Heilige Stuhl*, „Slovak Studies. Rivista dell’Istituto storico slovacco di Roma” 2019, t. 5, nr 1–2.

Hrabovec E., *Pavol Hnilica SJ, l’Europa orientale e la Russia nel contesto dell’Ostpolitik vaticana* [w:] *L’Ostpolitik vaticana, l’Unione Sovietica e la Chiesa Ortodossa Russa (1958–1978)*, red. J. Ickx, Città del Vaticano 2020.

Hrabovec E., *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky 1962–1989*, Bratislava 2017.

Hrušovský D., *Roztratených zhromažďovač. Rozprávanie o mojom živote*, Bratislava 2018 („Libri historiae slovaciae Memoriae”, zv. VI.).

Rydlo J.M., *Vatikánska „Ostpolitik” sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia v súradniciach postoja 2. vatikánskeho koncilu ku komunizmu* [w:] *Fidei et Patriae. Jubilejnik na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*, red. J.M. Rydlo, Bratislava 2008.

Szczepanowicz M., *Kuriéri Božieho slova. Skúsenosť a dar*, Turany 2018.

Vnuk F., *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967–1971)*, Martin 2001.

Biskup Pavol Hnilica w oczach Państwowej Służby Bezpieczeństwa (Štátnej bezpečnosti)

Działalność wyświęconego potajemnie bp. Pawła Hnilicy w słowackiej wspólnocie emigracyjnej w wolnym świecie na rzecz Kościoła prześladowanego za żelazną kurtyną, jego znaczącą pozycję w stosunku do Stolicy Apostolskiej za pontyfikatów Pawła VI

i Jana Pawła II oraz jego liczne kontakty ze Słowacją za żelazną kurtyną stały się przedmiotem inwigilacji czechosłowackiej Służby Bezpieczeństwa Państwowego (ŠtB) przez cały czas rządów komunistycznego reżimu totalitarnego. Zainteresowanie bezpieczeństwa państwa działalnością bp. Hnilicy było największe w latach sześćdziesiątych, zwłaszcza w odniesieniu do Soboru Watykańskiego II i nadzwyczajnych relacji biskupa z papieżem Pawłem VI. W latach 1964–1974 ŠtB szczegółowo monitorowała jego działalność; zachowała się sprawa o krypt. „Metody”, którą można znaleźć w Instytucie Studiów Archiwum Służb Bezpieczeństwa w Pradze. Niniejsze opracowanie ma na celu przeanalizowanie, na podstawie dostępnych akt ŠtB, zainteresowania reżimu komunistycznego bp. Hnilicą, który przebywał na wygnaniu nieprzerwanie od 1951 do 1989 r. i nie mógł podróżować do Czechosłowacji; rozpoznanie informacji zebranych przez tę służbę; a także analizę – na tym przykładzie – udokumentowania radykalnie wrogiego stosunku reżimu do bp. Hnilicy, słowackich wygnańców katolickich w ogóle, a wreszcie do Kościoła rzymskokatolickiego.

SŁOWA KLUCZOWE

bp. Pavol Hnilica, czechosłowackie służby bezpieczeństwa,
słowacka katolicka wspólnota emigracyjna, Kościół rzymskokatolicki,
Stolica Apostolska

Bishop Pavol Hnilica as Seen by Czechoslovakia's State Security (Štátna bezpečnosť)

The activities of the secretly ordained Bishop Pavol Hnilica in the Slovak exile community in the free world for the benefit of persecuted Church behind the Iron Curtain, his significant position in relation to the Holy See under the pontificates of Paul VI and John Paul II, and, finally, his numerous contacts with Slovakia across the Iron Curtain were subject to scrutiny by Czechoslovak State Security (ŠtB) during the entire time when the Communist totalitarian regime was in power. ŠtB interest in the activities of Bishop Hnilica was most intensive in the 1960s, especially in relation to the Second Vatican Council and his extraordinary relationship with Pope Paul VI. The State Security monitored his activities in detail from 1964 to 1974; there is a special monitoring file under the cover name *Metod* (in English: *Methodius*) which can be found in the Study Institute of the Archive of Security Services in Prague. This study aims to analyze, on the basis of available ŠtB files, the interest of the communist regime in Bishop Hnilica, who had been continuously living in exile from 1951 to 1989 and could not travel to Czechoslovakia; to map information the ŠtB gathered about him; and to use this example to document a radically hostile attitude of the regime towards Bishop Hnilica, Slovak Catholic exiles more generally, and, finally, towards the Roman Catholic Church.

KEYWORDS

Bishop Pavol Hnilica, Czechoslovak State Security, the Slovak Catholic exile community, the Roman Catholic Church, the Holy See

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ – dr; studiowała nauki polityczne i historię na Uniwersytecie Wiedeńskim, na którym obroniła doktorat (jej rozprawa doktorska *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* została opublikowana w 2006 r.). Pracowała jako asystentka uniwersytecka w Instytucie Historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Wiedeńskim i wykładała historię Europy Środkowo-Wschodniej w XX w. Od lipca 2018 r. jest zatrudniona w dziale badań naukowych Instytutu Pamięci Narodu w Bratysławie. Jest autorką monografii o imigrantach słowackich we Włoszech po II wojnie światowej *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945–1950*, która została wydana przez Słowacki Instytut Historyczny w Rzymie w 2019 r. Dr Katrebová Blehová opublikowała ponad trzydzieści artykułów w pięciu językach o upadku komunizmu w 1989 r., stosunkach czechosłowacko-sowieckich, ruchu oporu antykomunistycznego, słowackich emigracjach politycznych i komunistycznej Służbie Bezpieczeństwa Państwa w byłej Czechosłowacji. Jest członkiem kilku rad redakcyjnych oraz rady doradczej Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung (Austria).

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ – Dr.; studied Political Sciences and History at the University of Vienna, where she completed her doctorate. Her doctoral dissertation *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* ("The Fall of Communism in Czechoslovakia") was published in 2006. She worked as a university assistant at the Institute of the History of Eastern Europe at the University of Vienna and taught the history of Central and Eastern Europe in the twentieth century. Since July 2018, she has been employed at the department for scientific research of the Nation's Memory Institute in Bratislava. She is author of a monograph about Slovak immigrants in Italy after World War II (*Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945–1950*), which was published by the Slovak Historical Institute in Rome in 2019. Dr. Katrebová Blehová has published more than thirty papers in five languages about the collapse of communism in 1989, Czechoslovak-Soviet relations, the anti-communist resistance, Slovak political exiles, and the communist State Security in former Czechoslovakia. She is a member of several editorial boards as well as the advisory board of the Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung (Austria).